Církev, jazyk, národ: Odpovědi farářů pražské arcidiecéze ohledně jazyka na jejich farnostech v průzkumu z roku 1675*

Nicolas Richard

1. Jazyk, národ a kanonické právo ve Francii a v Čechách v 17. století

Je známé, že třicetiletá válka fungovala jako důvod a zároveň jako katalyzátor velké jazykové změny v Čechách.[1] Prameny církevní provenience podávají dobré svědectví o těchto změnách, jak to nedávno ukázala docentka Ryantová v zajímavém článku o jazykové situaci kolem roku 1700.[2] V tomto příspěvku bych se chtěl zabývat situací na území pražské arcidiecéze v roce 1675.

Na začátku je však důležité zdůraznit, že v 16. a 17. století se tento jazykový problém netýká pouze českého prostředí, a není ani otázkou výhradně jazykovou. V různé míře jím byla dotčena každá katolická země, jak to vyplývá z ustanovení kanonického práva. Papež Řehoř XI. v roce 1373 nařídil, že klérus má kázat v jazyce svých oveček.[3] Od 16. století

---

* Tento příspěvek vznikl v rámci workshopu *Národ a národy ve středověku*, konaného v AV ČR v Praze dne 14. 11. 2012, z něhož nebyla vydána publikace. Můj vřelý dík patří organizátorům a také Václavu Žůrkovi a Věře Soukupové za překlad. Mgr. Jan Vojtíšek obětavě přečetl a zkorigoval písemnou verzi, a proto bych také jemu chtěl poděkovat za jeho tak laskavou pomoc.

1 Srov. Emil Skála, „Entwicklung der Sprachgrenze in Böhmen von 1300 bis etwa 1650," *Germanistica Pragensia* 5, 1968, s. 7–20.

2 Marie Ryantová, „Jazyková otázka v církevní správě pražské arcidiecéze kolem roku 1700," *Folia Historica Bohemica* 27, č. 1 (2012): 135–154. Srov. také Antonín Podlaha, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX.*, I, *Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710)*, Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1917, s. 264–267; Pavla Stuchlá, *Prachatický Vikariát 1676–1750: Vybrané otázky církevní správy*, Praha: FFUK, 2004, zejm. s. 39–43.

3 Srov. např. Olivier Marin, *L'Archevêque, le maître et le dévot: Genèses du mouvement réformateur pragois. Années 1360–1415*, Paris: Honoré Champion, 2005, s. 418–419. Děkuji O. Marinovi za laskavý odkaz na tento text.

začala být rezervována beneficia kléru domácí národnosti, nejprve asi ve Francii, ale sporadicky také v Habsburské monarchii.[4] Neobešlo se to bez sporů s církevní autoritou, pro kterou jediným kritériem bylo stále kritérium jazykové. Nešlo ovšem pouze o frontální střet, problém byl složitější: král používal ve Francii národnostní argumentaci, aby mohl hájit galikánská beneficia, kterých se rádi zmnocňovali italští kandidáti, vnímaní jako příliš tridentinští a římští, bylo však zároveň zapotřebí umožnit vyhoštění kalvinistických kazatelů přicházejících ze Ženevy.[5] Zjevně bylo národnostní kritérium podle konkrétní situace pro církev buď nesnesitelné, nebo zcela v pořádku.

Tento kanonický problém byl důležitý i v Čechách. Je to jeden z důvodů, proč je třeba být velmi opatrný, když je řeč o jazyce. *Grosso modo*, otázka jazyka se v církevním kontextu objevuje ve třech typech pramenů. Prvním je intelektuální nebo vzdělanecký, kdy klerikové, jako např. Bohuslav Balbín ve své *Apologii* nebo jeho spolubratr Antonín Frozín ve svém díle *Obroviště mariánského Atlanta* (Praha 1704),[6] mluví o otázce jazyka jako takové. Balbínův případ nás přivádí také ke druhému typu pramenů, pramenům polemickým. Často se otázky jazyka užívá ve sporu jako urážky vržené do tváře protivníka. Je nutné být velmi opatrný, např. když obec v období mezi koncem 16. století a třicetiletou válkou vyčítá svému duchovnímu, že nemluví česky, a žádá arcibiskupa, aby jej z tohoto důvodu nahradil. Velmi často se za takovým požadavkem skrývají rozpory teologického rázu,[7] nebo zcela prozaický spor o přísluš-

---

4 Ve Francii hrál hlavní roli stát; v Habsburské monarchii pochopitelně nikoli, ale podobná tendence existovala i zde. Srov. např. anonymní spis *Quaedam propositiones ex anno 1593 de fide catholica restauranda…*: „In eligendis et obtinendis primariis praelaturis hujus regni consentaneum erit, ut plurimum, si respectus personarum capitularium habeatur et archiepiscopus *ante omnia hujus terrae incola* et e corpore capituli nominaretur vel eligeretur." František Palacký – Kamil Krofta *et alii* (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, Praha: E. Grégr, 1877–1954, I.–XI., XV.[3], sv. VIII., s. 1593–1594, č. 78.

5 Touto problematikou se zabývala nedávno v nevydané disertaci Irène Plasman-Labrune, *Favoriser, exclure et contrôler: État, Églises et étrangers dans la France du premier âge moderne (XVe–XVIIe siècle)*, Université Paris-XIII, 2015. Srov. také táž, „Des clercs étrangers aux pasteurs étrangers. La construction d'une catégorie en France au XVIIe siècle: individus, Églises et pouvoir royal," in *Prêtres et pasteurs: Les clergés à l'ère des divisions confessionnelles XVIe–XVIIe siècles*, ed. Julien Léonard, Rennes: PUR, 2016, s. 323–334.

6 Srov. *Časopis katolického duchovenstva* 1923, s. 38–39.

7 Dobrým příkladem je spor mezi městem Brandýs nad Labem a arcibiskupem Berkou v roce 1597 ohledně obsazení farnosti. Město si stěžovalo, že kněz Valentýn Závadský nehovořil správně česky, protože nemohlo říci nahlas, že jim vadí především to, že je

nost desátků či zabavené pole. Známý příklad přináší makarónská píseň studentů jezuitské univerzity v momentě, kdy naráží na kardinála Harracha. Mladíci zpívají: „oholíme Italům vousy" (rademus barbas Italis), a narážejí tak na cizince v Harrachově okolí.[8] Mohli by si však také všimnout, že na samotné univerzitě působilo značné množství cizích profesorů. Třetí typ pramenů může být nazván deskriptivní, administrativní nebo praktický. Jde o prameny, kdy církevní hierarchie sbírá informace o stavu jazykové otázky na konkrétním beneficiu či farnosti. Drobné zmínky tohoto typu můžeme nalézt roztroušené ve velkém množství zpráv venkovských vikářů (*vicarius foraneus*). Tyto záznamy jsou cenné pro poznání konkrétní situace, ovšem jako základ pro srovnání je nelze použít. Naopak právě proto jsou odpovědi farářů pražské arcidiecéze ohledně jazyka na jejich farnostech v průzkumu z roku 1675 velmi zajímavé. Představují totiž sérii okamžitých informací, které, i když jsou místy mezerovité, jsou ve svém celku poměrně přesné a vypovídají o jazykové situaci v jednotlivých farnostech.

Právě tuto řadu zpráv zde chci prostudovat. Proč vznikla? Jakou jazykovou situaci popisuje? Jaký vztah umožňuje interpretovat mezi jazykem a patriotismem? To jsou otázky, jež mne budou zajímat v rámci tohoto příspěvku.

2. Průzkum z roku 1675: jeho kontext a příčiny

10. dubna 1675 byly jako každý rok zveřejněny jarní patenty (*patentes vernales*) rozesílané všem venkovským vikářům v pražské arcidiecézi

---

katolík. Srov. Palacký – Krofta, *Sněmy*, IX., č. 330, 13. V. 1597, purkmistr a rada města Brandýsa hejtmanovi Kašparu z Milštejna; č. 336, 3. VI. 1597; titíž Berkovi; č. 364, 9. IX. 1597; titíž Kašparovi z Milštejna. Srov. také Praha, Národní archiv Praha (dále NA), Archiv Pražského arcibiskupství, I (dále APA I), i. č. 3284B, C 103/1, kart. 2002B, fol. 88–97, 99.

8 Srov. Alessandro Catalano, *Zápas o svědomí: Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách,* Praha: NLN, 2008, s. 238–246. Srov. také italský diář kardinála (14. června 1638), Alessandro Catalano – Katrin Keller (ed.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667): Edition und Kommentar,* Wien-Köln-Weimar: Böhlau (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 104, 1–7), 2010, sv. 2, s. 334. Nelze používat takový pramen bez kritického pohledu, jako např. ve skvělém článku V. Lívy: Václav Líva, „Národnostní poměry v Praze za třicetileté války," *Český časopis historický* (= *ČČH*) 43 (1937): 301–322, 487–519, zde s. 497n.

a s jejich pomocí rozšířeny všem farářům. Tento text zahrnoval článek VII, který kritizoval nedbalost vikářů a žádal je, aby do Prahy dodali vedle zpovědních seznamů (*consignationes pascales*) další seznamy, a to příjmů z kostelů, kaplanů, filiálních kostelů a ze zboží, a dále, „jestli se ve farnosti mluví dvěma jazyky a který je dominantní".[9]

Průzkum ohledně finančního stavu farností a jejich filiálních kostelů není nic neobvyklého, jde o jeden z hlavních zájmů konsistoře během celého 17. století. Otázka, zda se ve farnosti mluví dvěma jazyky, a který je dominantní, je naproti tomu novinkou. Proč se církevní hierarchie najednou zajímala o jazykovou otázku? Obvykle *patentes vernales* zaznamenávaly stopy aktivity konzistoře v předchozích měsících, což ale v tomto případě neplatí.[10]

Zmíněný výzkum konzistoř zahájila ze dvou důvodů. První byl *ad hoc*: v roce 1674 si konsistoř povšimla, že v arcidiecézi je příliš mnoho německojazyčných kněží ve srovnání s počtem farností tohoto jazyka.[11] Druhý důvod byl obecný. Celé desetiletí 1670–1680 se vyznačovalo neustálým zlepšováním administrace arcidiecéze, jehož plodem jsou např. zpovědní seznamy.[12] To ovšem není známkou aktivity arcibiskupa-velkého renovátora: toto zlepšení je výsledkem houževnaté práce kanovníků a členů konzistoře spíše než samotného metropolity. To je také případ roku 1675. Sobek z Bílenberka zemřel 29. dubna 1675. Jeho smrt

---

9 „[…] aliae consignationes, denuo Ecclesiarum, Collatorum, Capellanum, Filialium, Proventuum Fundationum, et an Parochiani sint utraquistae, nec ne? Et quo idiomate praevaleant. […]" Srov. např. opis Praha, NA, APA I, i. č. 1469, B 20/1a. Podle Podlahy by patentes neměly být chápány jako správní úkony, ale teoretický odkaz na dekrety virtuální synody, která se nikdy nekonala. Srov. Antonín Podlaha, „Patentes vernales," *Časopis Katolického Duchovenstva* 1903, s. 581–582.

10 Abychom lépe zrekonstruovali konsistoriální činnost, měli bychom využít roční svazek *acta consistorialia*, který obsahuje všechna rozhodnutí během každého zasedání. Bohužel *acta* pro 1675 jsou ztracená, částečně proto, že smrt arcibiskupa zastavila aktivitu konsistoře. Bylo by nutné bádat dále v archivu metropolitní kapituly. Korespondence konsistoře nepřináší o jazykovém šetření v roce 1675 nic, ani *recepta* (NA, APA I, i. č. 2990, C89, kart. 870–871), ani *emanata* (NA, APA I, i. č. 2729, C5, kart. 43), ani *registratura* (NA, APA I, i. č. 3237, D74/6, kart. 1972).

11 NA, APA I, rkp. A 18/5, folio 239.

12 Od roku 1671 je série zpovědních seznamů nepřetržitá. Srov. Josef Vítězslav Šimák (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z r. 1671–1752*, 1–15, Praha: Grégr, 1909–1938. Existují samořejmě starší seznamy, např. soupis poddaných podle víry z r. 1651. Podle Elišky Čáňové tvoří rok 1671 mezník, neboť jde o ukončení reorganizace církevní správy v pražské arcidiecézi. Eliška Čáňová, „Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)," *Sborník archivních prací* 35 (1985): 486–557.

dočasně zastavila aktivitu konzistoře a svěřila vedení arcidiecéze do rukou kapituly na relativně krátkou dobu sedisvakance úřadu, neboť již 15. května byl císařem jmenován hradecký biskup Valdštejn a jeho volba byla na konci roku potvrzena papežem.[13] Formulář s otázkami pro uvedenou anketu vznikal ale ještě za Sobkova života. Patenty (*patentes vernales*) je tedy nutno interpretovat jako projev aktivity kanovníků, členů konzistoře.[14]

Otázky z roku 1675 jsou pouze dílčím krokem, který vedl církevní autority k velkému dotazníku z roku 1677, kdy byl všem farářům rozeslán podrobný formulář; jejich odpovědi jsou dodnes shromážděny ve třiceti vázaných svazcích na pergamenu v arcidiecézním archivu.[15] Tyto svazky skrývají odpovědi, které se zajímaly o vše. Střídání každoročních procesí i velikost sýra, jenž býval věnován faráři v den svátku svatého Víta, svědčí o snaze poznat blíže celou arcidiecézi včetně jazykových otázek. Zájem arcibiskupské administrativy o jazykové otázky nebyl úplně nový a vyplýval z podmínek arcidiecéze, jíž se dlouhodobě nedostávalo českého kléru, což komplikovalo obzvláště péči o věřící českého jazyka. Na jazykové problémy narážely také řády, které nemohly vyžadovat od všech členů, aby uměli oba jazyky. Bylo tedy nutné vybírat kandidáty pro farní obročí podle jazykových kompetencí a s ohledem na měnící se jazykové hranice mezi česky a německy mluvícím obyvatelstvem v době rekonstrukce a rekatolizace země po třicetileté válce.

Faráři jsou v roce 1675 vyzýváni k odpovědím pod pokutou 10 říšských tolarů neboli *imperiales*, tedy 15 rýnských zlatých, což nebyla zanedbatelná suma. Jejich výpovědi jsou pod přísahou a zapečetěny, což bylo obvyklé pro finanční prohlášení, ke kterým byly odpovědi stran jazykové situace ve farnostech přiloženy. Jaký byl jejich obsah?

---

13 Jiří M. Havlík, *Jan Fridrich z Valdštejna: Arcibiskup a mecenáš doby baroka*, Praha: Vyšehrad, 2016, s. 104–105.

14 Makulatura je uložena v NA, APA I, kart. 43, č. 274: naše otázka ohledně jazyka se nachází už v originální verzi.

15 Srov. NA, APA I, i. č. 1315–1343, signatury 11/7–13/4b. Série je neúplná, několik svazků se nachází v Archivu metropolitní kapituly. V APA I jsou také velmi roztroušené odpovědi farářů z roku 1677 ohledně osobního životopisu; našel jsem ale jenom několik případů. Relacemi z r. 1677 a 1700 se zabýval v řadě studií M. Zeman, zejm. Martin Zeman, „Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století," *Jihočeský sborník historický* 2003, s. 14–34.

3. Jazyková mapa arcidiecéze

Pražská arcidiecéze čítala v okamžiku, kdy arcibiskup Valdštejn poslal svou první relaci *ad limina* (1680), 569 farností.[16] Nenalezl jsem však více než asi[17] 153 odpovědí farářů na průzkum z dubna 1675,[18] z nichž navíc více než polovina zapomněla dodat požadované informace o jazyku (70).[19] Jinými slovy je zřejmé, že známá „sociální kontrola" zajišťovaná farní sítí nefungovala tak dobře, jak prohlašují někteří historikové hlásící se ke konceptu sociální disciplinace (*Soziadisziplinierung*). Ve vikariátu České Budějovice považoval děkan/vikář Borman za zbytečné posílat znovu konzistoři informace o beneficiích, jež získal již roku 1669.[20] Otázky jazykové zodpověděl obecnou poznámkou pro všech 11 farností ve svém vikariátu,[21] stejně jako jeho kolega z Jindřichova Hradce.[22] Ani vikář z Chrudimi neprokázal větší vůli zodpovídat se z příjmů beneficií

---

16 Roma, Vaticano, Archivio Segreto Vaticano (AV), Congr. Concilio, Relat. Diœces., kart. 666A., folia 1–52, tady 41v–43v.

17 Neexaktnost je dána datačními problémy.

18 Úložené v fondu NA, APA I, KFD (knihy farních důchodů) signatury B 41/1–4. Základní informace o historii tohoto fondu podává jeho inventář: Karel David, *Knihy farních důchodů – libri proventuum parochialium*, I–VI, Praha: SÚA, 1960.

19 Přehled jednotlivých odpovědí lze nalézt v příloze č. 1.

20 NA, APA I, kart. 871, České Budějovice, 8. VII. 1675, děkan Joannes Georgius Ignatius Borman konsistoři: „[…] Cæterum quæ vigore Decretorum iuxta Patentes Vernales huius currentis emanatas etiam sub puncto octavo informanda essent: ut, qui non miserunt consignationes suarum Ecclesiarum Collatorum, Capellarum, proventuum, fundationum, etc. unanimiter hac occasione transmitterent, hæc omnia iam Anno 1669 in autumno obsequentes hinc ad Venerabile Officium ablegavi, quæ si nondum satis declarata viderentur, eadem ad mandatum subsequens iterato conficere conarer. […]"

21 „[…] An vero Parochiani mei utralinguistæ sint? Hisce verificare possum plerosque utralinguistas esse germanica tamen lingua prævalere in civitate hic Budvicensi, et etiam plures germanicos quam Boëmicos circa circum pagos ad hanc Parochiani spectantes reperiri. […]" To trochu koriguje tvrzení Aloise Míky, který správně píše, že České Budějovice ztratily českou převahu již před Bílou Horou, ve městě však nadále zůstávala početná česká menšina, a okolní vesnice, ať již byly součástí městského statku, nebo patřily šlechtickým majitelům, byly téměř úplně české. Srov. Alois Míka, „K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce," *Československý časopis historický* 24 (1976): 535–563, zde s. 537.

22 NA, APA I, kart. 871, Jindřichův Hradec (Neuhaus), 3. VII. 1675, Hieronymus Pozzi, venkovský vikář: „[…] A quo ego sum vicarius nempe per tres annos, bis eorundem Dominorum Parochorum, reditus, proventus, statum, tum Ecclesiarum cum Parochiarum misi, quæ propter punctum solum de lingua seu idiomate parochianorum adijciendum puto. Ex prænominatis ergo 20 DD. Parochis mihi subjectis tres solos Germanos habeo Parochos cum suis pure germanis, nempe Decanum Wistricensem, Pa-

sobě podřízených farářů a zcela opomněl zodpovědět otázky ohledně jazyka.[23] V Prácheňském kraji cirkulovala modelová tabulka pro faráře, v níž nebyla informace o jazyku zahrnuta.[24]

Ve srovnání se čtyřiceti dvěma otázkami velkého průzkumu z roku 1677, jež byly všechny pečlivě zachovány a vyplněny, poměr jedné čtvrtiny či jedné osminy působí jako velmi malé množství. Přesto dostatečně umožňuje osvětlit v několika bodech jazykovou mapu arcidiecéze.

Dochované odpovědi[25] pocházejí zejména ze Žateckého kraje[26] a také, v menším množství, z kraje Prácheňského a Mladoboleslavského. Z ostatních krajů se jich zachovalo mnohem méně, z některých (jako jsou Rakovnický a Slánský) vůbec žádné. Právě kraje, které byly jazykově nejvíce smíšené, zdá se, zodpověděly otázky s největší horlivostí, což není vůbec překvapivé.

Nízký podíl použitelných odpovědí neumožňuje myslet na sestavení celkové jazykové mapy pražské arcidiecéze z roku 1675. Přesto pokusy, které je možno dělat tam, kde byli faráři sdílnější, nepostrádají na zajímavosti. Je z nich zřejmé, že není možné stanovit jazykové hranice v moderním smyslu slova. Jedná se mnohde spíše o smíšené zóny, kde germanofonní obyvatelstvo spolužilo v osadách českého jazyka často vprostřed stejné farnosti, jako tomu bylo v Železném Brodě nebo v Bělé pod Bezdězem. Navíc díky časté existenci německy mluvících minorit v rámci českých obcí se tato smíšená zóna táhla celým královstvím, což víceméně znemožňuje užívání samotného pojmu hranice: jazyková ko-

---

rochum Paumgartensem, et Rhiherschlagensem (sic), ceteri cum suis parochianis sunt puri Bohemi. […]"

23 NA, APA I, KFD I-1, č. 21b, Chrudim, 2. XI. 1675, S. W. Hortaß (*Hataß*, *Hatass*), děkan a venkovský vikář, konsistoři: všichni faráři jeho okrsku slíbili, že pošlou *consignationes pascales*, děkanové posílali *seminaristicum* a *cathedraticum*, ale on neví, jestli má odpovidat na č. 15, týkající se příjmů kostela: „[…] Non semel eiusmodi specificationes proventuum ex nostro Districtu depositus fuisse. Hinc aliqui timoratioris Conscientiæ, Domini Curati, petitas specificationes seu consignationes deponunt, hac occasione, depositurique sunt omnes, dummodo ab illis hoc delucide petatur. […]" Přesto týž den poslal (tamtéž, folio 30) *consignatio*, ale nepíše nic o jazyce svého beneficia. Jeho odpověd je velmi pozdní; v létě již poslal nějaké dokumenty, ale neúplné. NA, APA I, kart. 871, Chrudim, 5. VII. 1675, Hataß konsistoři.

24 Srov. např. KFD II, č. 136.

25 Přehled jednotlivých odpovědí lze nalézt v příloze č. 2.

26 Srov. kart. 871, Chomutov, 4. VII. 1675, děkan Josephus Mayer oficiálovi a hodnotitelům *sede vacante*, *consignationes pascales* a jazyková zpráva. Chybějí jenom odpovědi dvou farářů. To znamená, že v tomto okrsku měly odpovědi většinu; ztráty jsou výsledkem pramenných ztrát, a ne nedbalosti tuzemského kléru.

existence není totiž výjimkou. Tato tvrzení nejsou samozřejmě v dosavadní historiografii ničím převratným, spíše z větší části potvrzují starší závěry, které se snaží doplnit a upřesnit.

Prvním takovým upřesněním je zjištění, že obecně odpovědi z roku 1675 dávají obraz mnohem promísenějšího obyvatelstva, než je tomu na konci 19. století. Máme dobrou desítku příkladů lokalit s jazykově smíšeným obyvatelstem, jež byly na konci 19. století již čistě české.[27] Možným vysvětlením je příchod německy mluvícího katolického obyvatelstva z Říše, jež se podílelo na rekontrukci Čech zdevastovaných třicetiletou válkou.[28] Celý tento proces souvisí se starší tendencí emigrace z Říše do Čech, který započal v jiném kontextu o století dříve[29] a směřoval zejména

---

27 V Boleslavském kraji farář Georgius Czermak píše o farnosti Skalsko: „[…] parochiani sunt omnes boemi, aliqui etiam pauci utriquistæ (sic) […]", a o farnosti Kovaň: „[…] parochiani omnes sunt boemi utriquistæ pauci […]" – obě jsou čistě českojazyčné o dvě století později. Srov. *Ottův slovník naučný* XXIII, s. 252 a XIV, s. 1014–1015. Také v Boleslavském kraji jeho spolubratr Joannes Wenceslaus Reich píše o farnosti Lysá nad Labem a Kostomlaty: „[…] Parochiani mei sunt mixti boëmi et germani […]" – statistiky o dvě století mladší je popisují jako čistě české. V tomto kontextu není tak divné, že tam hrabě Špork vydal kalendář v němčině pro své poddané v Lysé. Nedaleko, v Nových Benátkách (Benátky nad Jizerou), farníci děkana Laurentia Joannese Hoër(t)la „[…] sunt Boëmi, pauci vero Germani. […]" Matthias Wenceslaus Peyhemsky v stejném kraji píše stejně o farnících z Držkova a z filiálního kostela Olešnice. Všechny tyto osady budou čistě české v 19. století. Srov. *Ottův slovník naučný* III, s. 719, VIII, s. 65, a XVIII, s. 724. Jižní Čechy představují srovnatelné případy. Podšumavský Strážov má několik bilingvích osad ve farnosti většinově české; v roce 1900 farnost je čistě česká. (*Ottův slovník naučný* XXIV, s. 210). Velhartický farář Joannes Wenceslaus Sperat (Spedall) píše „[…] Parochiani mei utralinguistæ sunt. Boëmico tamen Idiomate prævalent […]" a také „[…] Inter mille ducentos forsitan vix ducenti Germani invenientur […]"; zdá se ale, že dvojjazyčnost zmizela potom. Srov. *Ottův slovník naučný* XXVI, s. 518–519. Je složitější interpretovat, co píše lounský děkan Bilek „[…] lingua Boëmica prævalet […]": zmizela německojazyčná menšina před 19. stoletím (*Ottův slovník naučný* XVI, s. 376–378)? Andreas Benedictus Hertzer, farář v Lochovicích (Podbrdsko), městě německém ze 13% na konci 19. století (*Ottův slovník naučný* XVI, s. 271), popisuje situaci takto: „[…] Homines sunt utramque calentes linguam magis tamen inclinati ad Boëmicam […]". Znamená to, že se poměr postupně změnil v prospěch Čechů? Je to možné, ale co píše děkan, je až přílíš nepřesné.

28 Míka, „K národnostním poměrům," *passim*. Odpovědi z roku 1675 potvrzují v naprosté většině jeho závěry.

29 Srov. syntézu, sice starou, ale detailní: Josef Klik, „Národností poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské," *ČČH* 27 (1921): 8–62, 289–352, 28 (1922): 31–73.

do hornických oblastí,[30] případně do Prahy.[31] Menší germanofonní skupiny, jejichž přítomnost trvala teprve jednu generaci, se zatím nestihly rozpustit ve slovanské většině.

Jiným příkladem je obec Havraň, která byla v roce 1675 podle faráře čistě německá, ale na konci 19. století smíšená, a svědčí také o vlně německého přistěhovalectví do země, kde se počet českých obyvatel dramaticky snížil.[32] Známý je příklad Žlutic, který byl velmi diskutovaný historiky na počátku 20. století. Tato obec měla česko-německé smíšené obyvatelsvo až do 14. století, pak se během husitských válek zcela počeštila, německý element se ve zdejších registrech znovu objevil až roku 1656, ale poněmčení postupovalo velmi rychle a poslední česká zmínka pochází z roku 1673 a 1684 z matriky místní fary.[33] V rámci námi sledované ankety z roku 1675 místní farář Hugo Cæsar, tepelský premonstrát, považuje poněmčení již za dokončené: „Mezi farníky najdeme jen pár těch, kteří mluví oběma jazyky, a to pouze ve městě, na vesnici již není žádný Čech, všichni jsou Němci."

Všichni tedy mluvili německy již deset let přetím, než úřední zápisy opustily definitivně češtinu. Toto časové zpřesnění není bez zajímavosti z metodologického pohledu:[34] jazyk úředních akt totiž nemusí reflektovat jazyk obyvatelstva. Stejně tak v Opočně na Žatecku farář Andreas Bartholomæus Straka posílal své soupisy desátků sepsané v němčině místním „písařem",[35] ale sám zároveň tvrdí, „že co se týče farníků, nemůžu s dobrým svědomím říct nic jiného, než že u nich převažuje češti-

---

30 Petr Jančárek, „Příspěvek ke studiu demografického vývoje českého Krušnohoří v předbělohorské době," *Folia Historica Bohemica* 11 (1987): 233–257, zvlaště s. 250–251. Srov. také obecnější poznámky profesora Bůžka: Václav Bůžek, „Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit," *Österreichische Osthefte* 35 (1993): 577–592, zvláště s. 585 a násl.

31 Srov. Líva, „Národností poměry," *passim*.

32 Amandus Hoffman, farář havraňský (Žatecko), je kategorický: „[…] Parochiani unam tantum callent linguam, atque germano idiomate utuntur. […]" Podle *Ottův slovník naučný* X, s. 993, v Havrani mluvilo česky v 19. století 30% obyvatelstva. Je ale jasné, že jeden jediný případ a tak vzdálená data nestačí, abychom mohli vyvozovat obecnější závěry.

33 Srov. *Ottův slovník naučný* XXVII, s. 890.

34 V. Líva se také diví, že Malá Strana měla městskou knihu v češtině, i když obyvatelstvo bylo převážné italské a německé. Líva „Národností poměry," s. 492.

35 NA, APA I, KFD III, B 41/4, č. 230a–c.

na, neboť mám 759 kajícníků, kteří jsou všichni Češi a včetně dětí mezi nimi najdu pouze 60 čistých Němců".[36]

Míru postupu němčiny na úkor češtiny popisují odpovědi některých farářů daleko lépe, než nepříliš důvěryhodné úřední zápisy. V Čisté u Litomyšle zaznamenal roku 1675 Georgius Adalbertus Frölich, že všichni jsou Němci (tedy německy mluvící), kromě několika mužů, kteří jsou staří a Češi (tedy mluvící česky).[37] Ostatně v těchto lokalitách, jež byly jako celek slovanského osídlení, měla germanizace jen nedlouhé trvání a na konci 19. století byl celek opět český.[38] V obci Chyše byla farnost celá již léta germanofonní.[39] Ve Valči na Žatecku farářova odpověď ilustruje století trvající poněmčení lokality.[40] V Kadani česká minorita zmizela rychleji, než jak se domníval A. Míka.[41]

Ovšem je třeba říct, že tváří v tvář této germanizaci odolávali Češi poměrně dobře, a to nejen v oblastech, kde se německá populace postupně integrovala, ale i v těch, jež byly považovány za německé již na konci třicetileté války a v nichž v našich odpovědích faráři hlásí, že jsou částečně či úplně české. Právě v tom nejspíš spočívá jejich hlavní historiografický přínos. Spory historiků týkající se Žatce, města v roce 1900 z 97% germanofonního, byly ještě tehdy živé a *Ottův slovník naučný* obviňuje fanatiky z toho, že zničili staré české matriky v tamním archivu.[42]

K poněmčení starého husitského města a budoucího světoznámého centra produkce chmelu však nedošlo v souvislosti s třicetiletou válkou. Místní děkan premonstrát Alexius Kriser mluví o svých 4177 kajícnících těmito slovy: „Mám farníky, kteří mluví oběma jazyky ve městě a na předměstích, převažují Češi, mimo město a ve filiálních farnostech jsou

---

36 „[…] Quod vero attinet Parochianos quæ lingua prævaleat, bona mea conscientia aliter dicere non possum nisi Bohemica, quia habeo defacto pænitentes ad 7.5.9 et quidem omnes bohæmus ubi non invenio puros Germanos (sic) una cum Infantibus ad 60 personas. […]"

37 „[…] omnes sunt germani, præter aliquot homines qui sunt senes et Böhemi. […]"

38 *Ottův slovník naučný* VI, s. 761.

39 NA, APA I, KFD III, B 41/4, č. 228, s.d., farář Alexander a S. Michële OCarm., převor konventu v Chyši: „[…] Utrilinguistæ nulli sunt, cum in omnibus istis locis iam a multis annis vigeat unicum Idioma Germanicum. […]"

40 Podle *Ottova slovníku naučného* XXVI, s. 351–352, se obyvatelstvo poněmčilo jen na konci 18. století. Joannes Elstner však psal dne 17. VI. 1675: „[…] omnibus dictis tribus Ecclesiis viget unica lingua germanica […]" (KFD IV, B 41/5, č. 143).

41 Míka, „K národnostním poměrům," s. 538; děkan Lucas Birdelius ale psal: „[…] Incolæ omnes germani […] parochiani omnes germani. […]"

42 *Ottův slovník naučný* XXIX, s. 759–760.

především čistí Němci".[43] Je nutno konstatovat, že pětadvacet let po třicetileté válce město zůstalo většinově české.

V Rabštejně nad Střelou na Žatecku, kde se vlna poněmčení předpokládá v roce 1639, nezmizela čeština ještě po třiceti letech: „Farníci z tohoto místa jsou Němci smíšení s Čechy", poznamenal servita Fortunatus Maria Freytag, převor a místní farář.[44]

Obec Kosel nacházející se ve stejném regionu, již zcela německá na konci 19. století,[45] byla ještě roku 1675 česky mluvící vesnicí Kozly, jak popsal její farář, mistr Wenceslaus Zbraslavsky ze Svattové, synovec děkana metropolitní kapituly (který krátce poté vstoupil do řad kanovníků kapituly):[46] „Co se týče mých farníků, je zde část, která mluví oběma jazyky, ovšem velká většina je jazyka českého".[47] Stejná situace byla na Bečově, kde byl stejný farář.

Ani v Prachaticích, ve městě, které zbavil Němců Žižka, nezpůsobila nové poněmčení navzdory některým kategorických soudům porážka z roku 1620.[48] Děkan Jacobus Adalbertus Ignatius Czech napsal do Prahy, „že co se týče farníků, přestože asi polovina z nich mluví oběma jazyky, český jazyk dominuje u všech, což tak bylo vždycky".[49]

V jihočeské Sušici děkan zaznamenal, že „ctihodní otcové kapucíni pečují o kazatelnu, kde se káže pouze česky, a jen o nedělích a svátcích je

---

43 „[…] Parochianos habeo utralinguistas in Civitate et Suburbiis, Boëmico tamen Idiomate prævalentes; extra urbem in Parochia Kaytzovicensi (sic) et aliis filialibus Ecclesiis puri Germani inveniuntur. […]"

44 *Ottův slovník naučný* XXI, s. 11. NA, APA I, KFD III, B 41/4, č. 227 „[…] Parochiani huius loci sunt Germani mixti Bohemis. […]"

45 *Ottův slovník naučný* XIV, s. 1053: na konci 19. století je osada víc než z 99% německojazyčná.

46 O Zbraslavském srov. Antonín Podlaha, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. metropolitanae ecclesiae Pragensis*, Pragae: Metropolitani capituli Pragensis, 1912, s. 219–220.

47 „[…] Quod Parochianos attinet sunt quidem utralinguistæ, ast prævalent vel maxime […] Bohemico Idiomate. […]"

48 *Ottův slovník naučný* XX, s. 532–533. V roce 1890 bylo město 76% německojazyčné. Míka, „K národnostním poměrům," s. 537, píše, že němčina vyhrála rozhodně na začátku 18. století.

49 „[…] Parochiani autem etsi fere media ex parte sint utraquistæ nilominus Boëmicum idioma prævalet apud omnes, illo enim sicut ab antiquo semper […]" Docentka Ryantová si všimla, že se v roce 1702 městká rada ptala, jestli by nebylo vhodné mít také německá kázání, farář však odmítal povinnost kázat v němčině. Ryantová, „Jazyková otázka," s. 146. O následujicím vývoji, viz Stuchlá, *Prachatický vikariát*, s. 40–41.

kázání zajišťováno děkanem pro větší okázalost",[50] a zdá se, že eventuální německojazyčná minorita[51] neupoutala jeho pozornost.

Tato upřesnění nepopírají obecné tvrzení o emigraci německých obyvatel z některých regionů Říše do Čech, ale upozorňují na jeho omezený dosah: čeština mnohde úspěšně odolávala. Poněmčení některých oblastí, a nejen např. Prachatic či Žatce, musíme posunout za rok 1675, tedy do 18. století a nevykládat jej jako výsledek třicetileté války, jak tvrdila starší historiografie. Ještě je třeba předpokládat, že odpovědi farářů z roku 1675 jsou důvěryhodné. Ale to nelze zjistit na základě toho, co odpověděli, nýbrž jak odpovídali.

4. Faráři a jazyk – bilingvismus a patriotismus

Všichni faráři zpovídali všechny své farníky každé Velikonoce, proto je můžeme považovat za nejlépe informované osoby v otázce jazykové situace. Nemáme důvod podezřívat je ze snahy podávat nepravdivé informace, zvláště když jsou jejich prohlášení o příjmech přiložená ke zprávě o jazykové situaci odevzdána zapečetěná a pod přísahou.[52]

Pravdivost jejich tvrzení by však mohla zpochybnit případná obava, že by mohli být nuceni na vlastní náklady angažovat kaplana či pomocného kněze, který by se staral o věřící mluvící jazykem, jemuž sami nerozuměli. Praxe, doložená již ve středověkých Čechách, existovala i v době barokní. Příkladem může být Mladá Boleslav, jejíž městská kaple byla vyhrazena pro německy mluvící obyvatele a kázání tam probíhalo německy. Tamní děkan Hawlick píše: „Moji farníci jsou Češi, mezi které je semtam zamícháno několik Němců, pro které máme německého kaplana."[53] Možná právě této obavě z nutnosti najmout kaplana na své nákla-

---

50 „ […] Cathedram habent modo RR. PP. Capucini, solum boëmica Concio tam diebus dominicis quam festivis fit, sicut et Catechismus, Decanus in Majoribus Solemnitatibus concionatur […]"

51 Zmiňuje ji Míka, „K národnostním poměrům," s. 537.

52 Viz např. zprávu tušimického faráře (Tuschmitz, Žatecko), Mgr. Georgia Gellora: „ […] Atque hæc sunt, quæ consignanda fuerunt. Spero me, partes meas adimplendo, nutui Venerabilis Consistorii satisfacturum quod si fors ex fragilitate humana adæquate omnia adimpleta non essent, paratum semper eos, et manus invenietur. […]" NA, APA I, KFD I-1, B 41/1, č. 83a, 1675.

53 „[…] Parochiani mei sunt Bohemi, quibus mixti sunt etiam plurimi Germani pro quibus Germanicis habetur unus sacellanus. […]" NA, APA I, KFD IV, B 41/5, č. 183, s.d.

dy[54] lze přičítat skutečnost, že velké množství odpovědí otázku jazyka zcela pominulo.

Je nicméně jisté, že mnozí faráři nebyli bilingvní. Farář v českojazyčné farnosti Úsobí v Čáslavském kraji o sobě například píše: „Otec Jan Jiří Navrátil, farář v Úsobě, Čech z Mladé Boleslavi, mluvíci nedokonale německy".[55] Farář ze Žibřidic v Mladoboleslavském kraji, Martinus Adalbertus Fischer, sám sebe popisuje těmito slovy: „světský kněz, ovládající kromě latiny němčinu".[56] Neboť být bilingví pro faráře znamenalo ovládat vedle latiny oba zemské jazyky. Když farář píše, že „celebrujeme mši svatou celou v češtině",[57] znamená to, že káže a překládá epištolu i evangelium do češtiny.

Ve smíšených farnostech bylo nutné najít způsob, jak vzdělávat věřící ve dvou jazycích. Ve Velharticích, kde z 1200 farníků jich bylo 200 germanofonních , „kázání probíhalo vždy česky, a pouze evangelium bylo přečteno německy, stejně jako česky".[58]

V Lysé nad Labem a v Kostomlatech měl farář Joannes Wenceslaus Reich české i německé farníky, „pro které kázal jednou tak a podruhé jinak (pro quibus vice versa conciones fiunt)".[59] Administrátor z Liblic Tobias Hlavicius měl pouze české farníky, ale četl evangelium německy kvůli jedné ze spoludržitelek patronátního práva (*con-collatrix*).[60] Nicmé-

---

54 Je ale nutné upřesnit, že ne vždy takového duchovního musel vyplácet sám farář. Záleželo na tom, zda se jednalo o kaplana fundačního (tj. takového, který měl zajištěnu obživu z fundace, jež byla za tím účelem zřízena), nebo o tzv. kaplana osobního (na Moravě nazývaného jako kooperátor) – právě takového kněze musel živit sám farář na vlastní náklady. K nutnosti vydržovat kaplana/kooperátora kvůli farářově neznalosti jazyka viz Rudolf Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století*, II, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003, s. 115–116.

55 „[…] Pater Joannes Georgius Nawratil curatus Ausobiensis Boëmus neo boleslaviensis germanica lingua constat mihi non ex integro. […]" NA, APA I, KFD II B 41/3, č. 110b, 1675. Ale farnost zůstala česká, např. v roce 1707: Ryantová, „Jazyková otázka," s. 145.

56 „[…] sacerdos sæcularis, tantum, præter latinam, germanicam linguam callens. […]" NA, APA I, KFD I-1 B 41/1 č. 63, 1675.

57 „[…] (Ecclesia bene fundata et non ruinata, in qua) divina peraguntur in lingua omnino Bohemica […]", psal třeboňský augustinián Rudolphus Kramlarz o své farnosti Chelčice; a o Vítějovicích dodal: „[…] Ecclesia antiqua, sed tamen stabilis, in qua verbum Dei dicitur Bohëmice. […]" NA, APA I, KFD II B 41/3, č. 117, 19. VI. 1675.

58 „[…] inde Conciones semper Boëmicè fiunt, solùm Evangelium Germanicum cum Boëmico prælegitur […]", psal farář Joannes Wenceslaus Sperat (Spedall). NA, APA I, KFD III B 41/4, č. 198a, 11. XI. 1675.

59 NA, APA I, KFD III, B 41/4, č. 197, 18. VI. 1675.

60 NA, APA I, KFD I-1, B 41/1 č. 68, 16. VI. 1675: „[…] Parochiani Liblicenses utuntur idiomate bohemico. Solum propter Ill^{mam} Bissicensem Concollatricem legitur semper

ně je třeba říct, že přes některé zvláštní případy se čtení a kázání konalo většinou v jazyce majority populace. Rozuměla tedy minorita slovům kněze?

V tomto ohledu jsou poměrně osvětlující slova děkana z Hořovic na Podbrsku jménem Henricus Guilielmus Pechaczek, který napsal:

> Farníci spadající k tomuto kostelu [= farnost sv. Jiljí] jen výjimečně mluví jedním i druhým jazykem, ostatní jsou čistí Češi. […] Z farníků spadajících k tomuto kostelu [= filiální kostel Narození Panny Marie v Mrtníku] jsou jen někteří nemnozí Němci, téměř se nenajdou tací, kteří by nerozuměli nic česky a ani nemluvili, někteří mluví oběma jazyky a největší část jsou čistí Češi.[61]

Právě otázka bilingvnosti konzistoř zajímala. Pokud ji faráři vůbec zodpověděli, jen výjimečně zacházeli do detailů jako hořovický duchovní. Neváhali vytvořit vedle česky a německy mluvících ještě třetí, běžně užívanou kategorii „utrakvistů". Tato zajímavá indicie podtrhuje obecnou skutečnost těchto odpovědí, kdy faráři pojímali jazykovou otázku velmi technicky.

Václav Bůžek poznamenal, že bilingvismus byl v 16. století významným elementem pro integraci šlechty v Habsburské monarchii, ekonomickou nezbytností a typickým chováním pro hraniční oblasti.[62] Jeho závěry můžeme použít pro 17. století, celou společnost a všechny naše farnosti. Když dojde na reč o bilingvismu, naši faráři o něm mluví s úctou, protože bilingvismus je symbolem kultury.

Ale je stejné prohlásit, že bilingvismus je chápán jako úspěch,[63] jako říct, že jazyk není součástí definice vlasti? V každém případě je zajímavé, že faráři upouští od národní polemiky, když mluví o jazyce. Našel jsem jenom jediný případ vztahů mezí pojmy jazyka a vlasti. Jde o neveklovského faráře jménem Franciscus Welessinski, který mluví o *lingua patria* ve farnosti, která je čistě česká. Ale toto vyjádření znamená, že čestina je

---

etiam Germanicum Evangelium. […]"

61 NA, APA I, KFD I-1, B 41/1 č. 2, 13. VI. 1675: „[…] Parochiani ad hanc Ecclesiam spectantes pauci utraquistæ reliqui pure Boëmi sunt […] Parochiani ad hanc Ecclesiam spectantes aliqui pauci tamen sunt germani, vix tamen reliquis eorum est qui nihil Boëmice intelligat aut loqui possit aliqui utraquistæ potior pars pure Boëmi. […]"

62 Bůžek, *„Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus", passim.*

63 O bilingvismu a jeho pozitivním vnímání v Čechách před národním obrozením srov. klasickou, ale nevydanou disertační práci Xaviera Galmiche, *Le bilinguisme littéraire en Bohême: Bilinguisme et multilinguisme dans la littérature de Bohême de la fin du XVIIIe siècle à 1989*, Paris-Sorbonne, 1994, zejména s. 28–29, 56–62.

autochtonní jazyk, a ne automaticky jediný domácí jazyk. Naproti tomu mistr Kryštof František Heines, děkan a vikář Horního Slavkova, píše: „Jsem farář, národností Čech, má vlast je Frýdlant a mluvím čistě německy." Toto je dokonalé vyjádření zemského patriotismu založeného na teritoriu, a ne na jazyku.

Je možné tvrdit, že tento druh patriotismu je nejčastější nejen u farního kléru, ale i u společnosti, z níž tento klérus pochází? Nejedná se o absurdní představu, spíše naopak. Důvod pro to je zjevný. Viděli jsme, že jazyková otázka má kanonický podtext. Můžeme dodat, že patriotismus má teologický základ také. Klérus[64] má za úkol vzdělávat věřící ve správných mravech, mezi něž patří také láska k vlasti. Tato láska netvoří žádnou zvláštní kapitolu teologických pojednání, jež jsou uspořádané *ad mentem Sancti Thomæ Aquinatis*, což ovšem neznamená, že by se tam o ní nepsalo. Pohleďme příkladem na díla *Theologia Tripartita Universa*[65] jezuity Richarda Archdekina,[66] knihy původně určené pro misionáře v Anglii. Pro české dějiny ji lze použít, neboť druhé z mnohých vydání spatřilo světlo světa v Praze roku 1678 v tiskárně univerzity z popudu misijního kléru v Říši. Irský jezuita zabývající se otázkou úcty k rodičům se ptá, zda syn může být nucen vydat svého otce spravedlnosti.[67] Odpověď zní

---

64 Je zjevné, že katolická doktrína byla v tomto ohledu kleriky v Čechách v době barokní brána vážně. Historikové rádi popisují český barokní klérus jako „konzervatoř patriotismu". Tuto obrovsku problematiku syntetizovala např. Ivana Čornejová, „Le clergé et la définition du patriotisme tchèque baroque," *XVIIe siècle* 250 (2011): 135–144. Srov. literaturu tamtéž.

65 Používám exemplář, který mám k dispozici, t. j. pařížský BnF D-6329, *R.P. Richardi Arsdekin Soc. Iesu Sac. Theol. Professoris Theologia tripartita universa…* [1. vyd., Lovanie, 1671], 10. vyd., Kolín n. R., 1693, t. II. pars II. (*Theologia practica universa*), tractatus V., cap. IV. (*De quarto præcepto*), s. 314–316. § 1, 5 týka omezení 4. přikázání (otcovská hereze a mír ve vlasti).

66 Richard Archdekin (*Ardeacon*) SJ (Kilkenny, Irsko, 30. 3. 1620 – Antverpy 31. 8. 1693) vstoupil do jezuitského řadu 20. 9. 1642 v Belgii, byl známým profesorem teologie v Lovani a v Antverpách – „vážný autor a probabilista" podle Huga Hurtera, *Nomenclator literarius theologiæ catholicæ theologos*, II, Innsbruck: Wagner, 1893, sl. 400–401. Srov. i Carlos Sommervogel, *sub voce*, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris: Letouzey et Ané, 1931, I², sl. 1759–1760, t. II, sl. 401; týž, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bruxelles–Paris: Schepens–Picard, 1869–1909, 10 sv., I., sl. 515–521, VIII., sl. 1684.

67 Tamtéž, s. 315: „ […] Quæres primo: An filiis fas sit aliquando parentes crimines reos accusare, vel ad Iudices deferre? – Respondeo, Filiis id illicitum esse, propter naturalem reverentiam parentibus debitam: præterquam in duabus potissimum causis; Primo, quando parens esset hostis aut proditor patriæ: secundo, quando in Principis necem vel interitum conspiraret. Quia ratio docet communem Reipubl. salutem, privatæ præferendam esse; estque hæc communis opinio apud Angelum, Sylvester, Azor. Na-

ano, ale pouze pokud se otec dopustil jednoho z následujících zločinů: konspirace, válka, zrada krále nebo *rei publicae*, rozuměj své země. „K tomuto zavazuje zákon pořádku v lásce k bližnímu," píše Archdekin, „neboť rozum učí, že společná spása republiky má přednost před spásou jednotlivce." V jistém smyslu má láska k vlasti, nebo chceme-li politická, navrch nad láskou synovskou předepsanou čtvrtým přikázáním. Ale o jaký patriotismus šlo? Je jasné, že *res publica* je politická, a ne jazyková komunita.

Závěr

Nyní můžeme vyvodit závěry z průzkumu odpovědí z roku 1675. Ten odpovídá fázi modernizace arcibiskupské správy. Výsledky jsou shrnuty v textu vizitace *ad limina*, který poslal do Říma arcibiskup Valdštejn v roce 1680.[68] Co bylo pro nás v pramenech zajímavé, nebyl celkový pohled, ale detaily. I když se materiál dochoval mezerovitě, odpovědi dávají možnost nakreslit přesnější jazykovu mapu Čech v roce 1675 a také identifikovat nejen germanizační vlnu po třicetileté válce, ale i „zdravost" češtiny, která zůstávala živější, než se občas píše. To je podle mne důvod nezaujatosti farářů, když o tom píšou: jazyková otázka není žhavým problémem, ale pouze praktickou otázkou.[69] Ve smíšených farnostech se hledají řešení podle místních možností. Tady i všude jinde se zdá, že jazyk je technická otázka, ne základ lásky k vlasti. Pro kněze, kteří znali teologii, je láska k vlasti morální povinností ne vůči jazykové skupině, ale vůči skupině politické, ztotožněné se zemí. A to je pravdě-

---

varrum in Manuali Cap. 14. Num. 12. qui docet cum Azor aliisque, filium eo casu non tantum posse, sed etiam teneri parentem accusare, si desit alius qui patrem sceleris auctorem commode possit Iudici indicare; ad hoc enim obligat lex ordinatæ charitatis […]"

68 K Valdštejnovým relacím *ad limina*, viz Jiří Havlík, „Le relazioni ad limina ss. Apostolorum di Jan Bedřich di Valdštejn," *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma* 6 (2008): 179–190.

69 Samořejmě nechci popírat, že i když to sám zkoumaný pramen nezmiňuje, jazyková otázka byla ve farnostech (především těch jazykově smíšených) často i důvodem ke sporům (viz Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století*); stejně živá byla polemika mezi českojazyčnými a německojazyčnými jezuity v české provincii Tovaryšstva Ježíšova. Srov. Alois Kroess, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, III., Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012.

podobně také zásadní důvod pro klidný tón – byť asi iluzorní, ale v každém případě zajímavý – našich odpovědí z roku 1675.

The Answers of the Priests of the Prague Archdiocese Concerning the Lauguages of their Parish Churches for the Inquiry of 1675

Keywords: Language: Czech, German; Bilingualism; Prague Archdiocese; 1675; Metropolitan Chapter; Canonic Law and Language; Theology and Patriotism

Abstract: The question of the language of the parish during Early Modern times is a canonic problem, not only in Bohemia. The Prague chapter initiated an inquiry about the language used in the parishes in 1675 during the vacancy of the archiepiscopal see. This inquiry is a result of the modernization of administration. The details of the answers are perhaps more interesting than the global results. Although there are a number of gaps, the answers allow us to draw a more precise map of the language situation in the archdiocese, to identify not only the Germanisation movement after the Thirty Years War, but also the healthy condition of the Czech language, more perennial than it is sometimes written. I think that this is one of the reasons for the serenity of the clergymen when they write: the linguistic question is a practical issue, not a problematic one. In the mixed parishes, solutions were found based on local possibilities. Here and everywhere, language is a technical issue, and not a fundamental issue of patriotism. For clergymen who knew theology, love for their homeland was a moral obligation, not to the benefit of a linguistic community, but of a political community assimilated to a land. This is perhaps an important argument for the peaceful tone, perhaps illusory, but in any case interesting, for our answers of 1675.

Mgr. Nicolas Richard, Ph.D.
Université Paris-Sorbonne
1, rue Victor Cousin
75005 Paris (France)
nicolas.richard10@seznam.cz

Příloha č. 1: Přibližný seznam odpovědi bez informaci o jazyku

KFD I-1 B 41/1	č. 19	24. IX. 1675	Frantoly a Chroboly, farář Simon Massauer
	č. 21a	28. X. 1675	Netvořice, farář Thomas Joannes Canisius
	č. 23	s.d. [1675]	Heřmanův Městec, farář Henricus Wenceslaus Locæus
	č. 26	29. X. 1675	Skuteč, děkan Thomas Gelynek
	č. 27	s.d. [1675]	Bystrá, s.n.
	č. 30	24. X. 1675	Opatov, farář Gregorius Augustinus Liska
	č. 31	2. XI. 1675	Chrudim, děkan Samuel Hataß
	č. 32	23. X. 1675	Litomyšl, děkan Jacobus Fortelides, apoštolský protonotář
	č. 35	s.d. [1675]	Klatovy, s.n., děkan
	č. 36	s.d. [1675]	Přeštice, děkan Adalbertus Matth. Schran (Matthæus Schram, † 1695)
	č. 51 č. 52	s.d. [1675] s.d. [1675]	farnost Dolní Lukavice Vřeskovice, *consignationes* Schrama
	č. 37	25. VI. 1675	Poleň, farář Henricus Constantibus Virens
	č. 40	1675	Janovice nad Úhlavou, farář Matthæus Franciscus Severa
	č. 55	12. VI. 1675	Nýrsko, farář Vitus Adalbertus Fischer
	č. 56	19. VI. 1675	Cvikov, farář Joannes Brendler
	č. 66	1675	Mimoň a Svébořice, Wenceslaus Franciscus Minich
	č. 72	23. VII. 1675	Liberec, Joannes Franciscus Lucerna
	č. 75b	1675	Minice a Hořetice, farář Christophorus (?)
	č. 77	9. VI. 1675	Okounov, farář Michaelis Norbertus Zach
	č. 82	1675	Děkov a Cráčov, s.n.
	č. 83b	1675	Brunéřov a filiální kostely Blatno a Bystřice, farář Sebastianus Adalbertus Kugler
	č. 87	18. VI. 1675	Křimov, Volyně a Nová Ves, farář Mgr. Andreas Josephus Ignatius Schuster
	č. 89	1675	Stranná a Hrušovany, farář Franciscus Josephus Hartsteiner
	č. 90	7. VI. 1675	Klášterec nad Ohří, Mikulovice a Petlery, farář Georgius Stampfer
	č. 100	14. X. 1675	Přísečnice, farář Adalbertus Augustinus Baro
	č. 102	14. VIII. 1675	Lesná/ Wallhof u Nového Kostela, farář Thomas Joannes Prepil
	č. 103	26. VI. 1675	Postoloprty, Bitozeves a Břvany, farář Joannes Theodorus Voigt
	č. 104	25. VI. 1675	Boleboř, Hora Svaté Kateřiny a Blatno, farář Mgr. Michaëlis Ignatius Hille

	č. 106	22. VI. 1675	Nové Sedlo nad Bílinou a Malé Březno, farář Joannes Ernestus Schuder
KFD I-2 B 41/2	č. 94a	15. VI. 1675	Mirotice, farář Paulus Wenceslaus Hosius
KFD II B 41/3	č. 32	18. VI. 1675	Nezamyslice, farář Matthias Ignatius Zdeniek
	č. 66	11. VI. 1675	Benešov, *Martferd* (sic), farář Victorin
	č. 77a	20. VI. 1675	Skramníky, farář Joannes Fridericus Ambrosius
	č. 77b	22. VI. 1675	Kolín, děkan Laurentius Marcus Antonius Guigni
	č. 87	10. VI. 1675	Velichov, s. n.
	č. 88	30. VI. 1675	Krásno a Čistá, farář Mgr. Andreas Fridericus Ebber
	č. 89	12. VI. 1675	Dolní Žandov, farář Petrus Wilhelmus Rollet, venkovský vikář ve vikariátu Loket
	č. 91	3. VI. 1675	Mnichov (*Einsiedl*), farář Fr. Hadrianus Zab (OPræm., Teplá?)
	č. 92	1. VII. 1675	Sokolov, arcijáhen Matthæus Franciscus Keiser
	č. 93	12. V. 1675	Kaceřov, farář Georgius Fridericus Volckmann
	č. 94	3. V. 1675	Kraslice, farář Stephanus Franciscus Freisleben
	č. 95	8. III. 1675	Jindřichovice, farář Matthæus Franciscus Keiser
	č. 96	10. XI. 1675	Petrovice a Svojšice, farář Bartholomæus Ferdinandus Farowsky
	č. 102	8. VII. 1675	Sedlec, farář Mgr. Matthæus Joannes Eberle
	č. 104	1675	Strašín, s.n.
	č. 106	21. VIII. 1675	Kašperské Hory, farář Laurentius Thomas Denek
	č. 107	12. VI. 1675	Sušice, děkan Joannes Franciscus Gotthardt, venkovský vikář
	č. 113	6. VII. 1675	Vidžín, farář P. Adalbertus Gentsch (OPræm., Teplá)
	č. 114	5. VII. 1675	Teplá, farář P. Augustinus Trötscher (OPræm., Teplá)
	č. 115	12. XI. 1675	Malý Bor, farář Mgr. Carolus Ignatius Tichy
	č. 118	19. V. 1675	Horní Záhoří, farář Joannes Wenceslaus Cœlestinus
	č. 119	7. VI. 1675	Pohoří, farář Martinus Joannes Wenceslaus Klauda
	č. 120	1675	Mirovice, farář Joannes Georgius Perger

	č. 121	11. VI. 1675	Chraštice, farář Simon Relitz
	č. 122	14. VI. 1675	Tochovice, farář Mgr. J(oannes ?) Antonius Suchy
	č. 123	14. VI. 1675	Bubovice, farář Mgr. Joannes Franciscus Suchy
	č. 124	15. VI. 1675	Rožmitál pod Třemšínem, farář Casparus Echardi
	č. 125	19. VI. 1675	Bělčice, farář Wenceslaus Joannes Hlavacius
	č. 126	19. VI. 1675	Lnáře, farář Mgr. Wenceslaus Augustinus Philomela
	č. 128	13. VI. 1675	Kadov, farář Wenceslaus Rauch
	č. 129	14. VI. 1675	Záboří, farář Wenceslaus Franciscus Zamorski
	č. 130	16. VI. 1675	Blatná, děkan Pechwig (?)
	č. 131	18. VI. 1675	Štěkeň, farář Joachimus Ludovicus Antonius Kögl atd.
	č. 133	25. VI. 1675	Bavorov, farář Gregorius Ernestus Bržeski
	č. 134	1675 (?)	Lhenice, farář Paulus Ignatius Nägbursky
	č. 135	18. VI. 1675	Vodňany, Matthias Franciscus Kosusky
	č. 136	30. V. 1675	Myšenec, farář Adamus Causalius
	č. 137	5. XI. 1675	Staré Sedlo, farář Martinus Wissehradsky
	č. 138	1. VII. 1675	Písek, děkan Joannes Sebastianus Schindschein, venkovský vikář
	č. 144	31. X. 1675	Žebrák, děkan Georgius Martinus Victora kanovník vyšehradský
	č. 146	3. VII. 1675	Cerhovice, farář Wenceslaus Ignatius Pic[…]
KFD III B 41/4	č. 229	ca. 1675	Veliká Ves, farář Georgius Ignatius Turectzko
	č. 237	ca. 1675	Nepomyšl, farář Adamus Franciscus Wentzelius
	č. 243	ca. 1675	Buškovice, farář Joannes Joachimus Rick
	č. 244	ca. 1675	Podbořany, farář Georgius Aloysius Wentzelius
KFD IV B 41/5	č. 81a	1675	Nová Ves, farář Mgr. Ferdinandus Ernestus Richter
	č. 141	1675	Radonice, děkan Georgius Joannes Morik
	č. 142	ca. 1675	Děkanství Doupov, farář Sigismundus Wenceslaus Fillinger
	č. 189	1675	Liblice, administrator Tobias Hlavicius

Příloha č. 2: Přibližný seznam odpovědi s informaci o jazyku

KFD I-1, B 41/1	č. 2	13. VI. 1675	Hořovice, děkan Henricus Guilielmus Pechaczek (Podbrsko)
	č. 7	29. VI. 1675	Neveklov, farář Franciscus Welessinskj (Vltavsko)
	č. 20	8. XI. 1675	Strašín (Nezdice na Š.), farář Matthias Joannes Wenceslaus Philippi (Pracheňsko)
	č. 22	s.d. [1675]	Brandýs nad L., farář Wenceslaus Alphonsus Aulhonner (Kouřimsko)
	č. 24	23. X. 1675	Sebranice, farář Laurentius Ignatius Gůržiezka (Chrudimsko)
	č. 25	25. X. 1675	Karlovy Vary, farář Matthias Fischer (Loketsko)
	č. 28	20. X. 1675	Polička, děkan Bartholomæus Novak (Chrudimsko)
	č. 29	24. X. 1675	Čistá (Litomyšl), farář Georgius Adalbertus Frölich (Chrudimsko)
	č. 38	13. VI. 1675	Strážov, farář Jacobus Ernestus Alexius Howost[…] (Plzensko)
	č. 39	23. VI. 1675	Dešenice, farář Joannes Matthæus Antonius Hauer (Plzensko)
	č. 57	27. VII. 1675	Ostriz, farář M(agister) Joannes Christophorus Adolphus *natione Silesius Patriæ Naumburgensis* (Lužice)
	č. 58	7. VIII. 1675	Gruna, farář Mgr. Georgius Molitor (Lužice)
	č. 62	4. VI. 1675	Königshain, farář Franciscus Christophorus Schwartzbach (Lužice)
	č. 63	1675	Žibřidice, farář Martinus Adalbertus Fischer (Boleslavsko)
	č. 67	14. VI. 1675	Skalsko a Kováň, farář Georgius Czermak (Boleslavsko)
	č. 68	16. VI. 1675	Liblice, administrator Tobias Hlavicius (Boleslavsko)
	č. 69	1675	Bělá pod Bezdězem, farář Giulielmus Leopoldus Janausch (Boleslavsko)
	č. 70	8. VI. 1675	Dobrovice, farář Nicolaus Chrysostomus Kustrauch (Boleslavsko)
	č. 71	24. VII. 1675	Dobranov, farář Joannes Franciscus Frank (Boleslavsko)
	č. 76	28. V. 1675	Jirkov (Görkau), s.n. (Žatecko)
	č. 78	2. VII. 1675	Děkanství Chomutov, farář Josephus Hyacinthus Mayer, venkovský vikář (Žatecko)

	č. 79	16. VI. 1675	Přečaply, Mgr. Laurentius Treibl (Žatecko)
	č. 81	27. VI. 1675	*Oppidum metallicum* Vejprty, farář Godefridus Ernestus Geister (Žatecko)
	č. 83a	1675	Tušimice, farář Mgr. Georgius Gellor (Žatecko)
	č. 84	18. VI. 1675	Žatec, děkan Alexius Kriser OPræm (Žatecko)
	č. 85	1675	Březno, farář Wolfgangus Ernestus Kuner (Žatecko)
	č. 86	167<u>6</u>	Kadaň, děkan Lucas Birdelius (Žatecko)
	č. 88	28. VI. 1675	Hora Sv. Šebastiána a Výsluní/Suniperk, farář Tobias Franciscus Plackvitz, ThBac (Žatecko)
	č. 105	14. VI. 1675	Bečov (u Mostu) a Kozly, farář Mgr. Wenceslaus Zbraslavsky ze Svattové (Žatecko/Litoměřicko)
KFD II, B 41/3	č. 65a	18. VI. 1675	Kouřim, děkan Matthias Carolus Kottecius, apoštolský protonotář (Kouřimsko)
	č. 90a	10. VI. 1675	Horní Slavkov, děkan Mgr. Christophorus Franciscus Heines, venkovský vikář (Loketsko)
	č. 97	13. XI. 1675	Katovice a Hoštivice, farář Paulus Bernardinus Brolk (Prácheňsko)
	č. 99	14. XI. 1675	Češtice, Matthias Josef Smetanka (Prácheňsko)
	č. 100a č. 100c	11. XI. 1675 13. XI. 1675	Farnost Vacov a filiální kostel Zdíkovec, farář Christianus Augustinus Rassin à Rosenfeld (Prácheňsko)
	č. 98 č. 100b	7. XI. 1675 9. XI. 1675	Hradešice a filiální kostel Čachrov, farář Georgius Stanislaus Ridl (Prácheňsko)
	č. 101	10. VI. 1675	Albrechtice u Sušice, farář Michaël Scheitzer (Prácheňsko)
	č. 103	6. VII. 1675	Pístov, farář F. Ambrosius Trötsche, OPræm (Teplá) (Plzeňsko)
	č. 105	4. VII. 1675	Blansko, farář Ferdinandus Sibert, OSA (Třeboň) (Bechyňsko)
	č. 108	19. VI. 1675	Velhartice, farář Joannes Wenceslaus Sperat (Spedall) (Prácheňsko) – srov. také jeho odpověď KFD III B 41/4, č. 198a, 11. XI. 1975
	č. 109	27. VI. 1675	Beroun, Počaply a Hudlice, děkan Joannes Franciscus Marci (Podbrsko)
	č. 110a	1675	Přibyslav a Havlíčkův (t. j. *německý*) Brod, farář Sigismundus Adalbertus Hoda (Čáslavsko)

	č. 110b	1675	Úsobí, farář Joannes Georgius Nawratil (Čáslavsko)
	č. 111	26. VI. 1675	Vlachovo Březí, farář Georgius Kintczel (Prácheňsko)
	č. 112	26. VI. 1675	Prachatice, děkan Jacobus Adalbertus Ignatius Czech (Prácheňsko)
	č. 116	11. XI. 1675	Záblatí (n. Šumavě ?), farář Hieronymus Fridericus Deterle (Prácheňsko)
	č. 117	19. VI. 1675	Chelčice a Vítějovice, farář Rudolphus Kramlarz, OSA (Třeboň) (Prácheňsko)
	č. 127	17. VI. 1675	Kotouň, farář Joannes Franciscus Maÿerhoffer (Prácheňsko)
	č. 139	12. X. 1675	Nezamyslice, farář Matthæus Ignatius Zdenick (Prácheňsko)
	č. 140a	8. XI. 1675	Bohumilice, farář Matthias Adalbertus Spalek (Prácheňsko)
	č. 140b	13. VI. 1675	Všeradice, farář Wenceslaus Ernestus Klobucki *capellanus Wsseradicensis* (Podbrsko)
	č. 142a	1675	Lochovice, farář Andreas Benedictus Hertzer (Podbrsko)
KFD III, B 41/4	č. 195	6. VI. 1675	Nové Benátky (dnes B. nad Jizerou), děkan Laurentius Joannes Hoër(t)l (Boleslavsko)
	č. 197	18. VI. 1675	Lysá nad Labem a Kostomlaty, farář Joannes Wenceslaus Reich (Boleslavsko)
	č. 224c	ca. 1675	Blšany, farář Paulus Procopius Prochs (Žatecko)
	č. 226	11. VI. 1675	Luka u Karlových Varů, farář Joannes Augustinus Günter (Hünter) (Žatecko)
	č. 227	1675	Rabštejn nad Střelou (Rabenstein), Fr. Fortunatus Maria Freytag, servita a převor (Žatecko)
	č. 228	ca. 1675	Chyše, F. Alexander à S. Michële, servita a převor (Žatecko)
	č. 230 a-c	1675	Opočno, Andreas Bartholomæus Straka (Žatecko)
	č. 231	20. VI. 1675	Libědice, farář Joannes Georgius Jesorka (Žatecko)
	č. 232	ca. 1675	Žabokliky (Schaboglück), farář Georgius Adalbertus Frischmann (Žatecko)
	č. 233	s.d.	Želeč, Mgr. Christianus Hemzmann (Žatecko)
	č. 236	12. VI. 1675	Nahořečice, farář Joannes Laurentius Studelius (Žatecko)
	č. 238	ca. 1675	Kozlov, farář Matthias Hilberth (Žatecko)

	č. 239	19. VI. 1675	Louny, děkan Matthias Ignatius Aloysius Bilek (Žatecko)
	č. 240	ca. 1675	Jesenice u Podbořan, děkan Mgr. Joannes Adalbertus Fridericus ab Eichen (Žatecko)
	č. 241	ca. 1675	Liběšice a filiální kostel Dobříčany, farář Nicolaus Ignatius Paternus (Žatecko)
	č. 242	16. VI. 1675	Měcholupy, farář Justus Adalbertus Sandtman (Žatecko)
KFD IV, B 41/5	č. 41	3. VIII. 1675	Wartenberg, tj. Stráž pod Ralskem (a ne *nad Nisou*, je nutné korigovat údaj in David, *Knihy farních důchodů*, s. 68), farář Joannes Ferdinandus Neumann (Boleslavsko)
	č. 129a	ca. 1675	Havraň, farář Amandus Hoffman (Žatecko) – srov. KFD I/1, č. 101, 1675
	č. 135	ca. 1675	Sušice, děkan Joannes Franciscus Gotthardt â Czechoslaw, venkovský vikář (Pracheňsko)
	č. 143	17. VI. 1675	Valeč, farář Joannes Elstner (Žatecko)
	č. 183	ca. 1675	Joannes Edmundus Hawlick, děkan mladoboleslavský, zpráva (Boleslavsko)
	č. 185	ca. 1674	Libáň, administrator Wenceslaus Bernardus Hurrich (Boleslavsko)
	č. 186	24. VI. 1675	Držkov a fil. Volešnice (t. j. Olešnice), farář Matthias Wenceslaus Peyhemsky (Boleslavsko)
	č. 187	21. VI. 1675	Turnov, děkan Petrus Laurentius Zaremba (Boleslavsko)
	č. 188	27. VI. 1674	Železný Brod, farář Georgius Franciscus Seman (Boleslavsko)
	č. 191	1675	Žlutice, farář Hugo Cæsar, OPræm (Teplá) (Žatecko)
	č. 192	s.d.	Žďár (u Doupova, Saar), adm. Georgius Rosler (Žatecko)